

bošnjačkih paradigmi tridesetih i četrdesetih. Također, u knjizi je u izvjesnoj mjeri minimizirana jedna duboko posvećena, islamska, elitistička, naglašeno religiozna dimenzija organizacije u prilog percepcije koja joj je davala u nemaloj mjeri obilježja nacionalnog pokreta.

Kada se bude pisala historija bošnjačkog nacionalnog buđenja devedesetih godina XX stoljeća, ime Omera Behmena bit će nezaobilazno, i u smislu jednog od osnivača SDA i u smislu javne osobe, koja je kao malo ko u toj stranci manifestirala nesvakidašnju upornost i dosljednost u promoviranju svojih ideja, ma o kojem pitanju se radilo. Baš zbog toga je dobro što se on sam potrudio da nam ostavi u pisanoj formi mnoga svoja dragocjena zapažanja, iskustva i doživljaje, kako bi se smanjio prostor kasnijim nagađanjima i spekulacijama ■

Adnan Jahić

Davor Marjan, *Slom Titove Armije, JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.* Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, 2008, 518 str.

Činjenica da je među svim sudionicima rata, Jugoslovenska narodna armija bila čimbenik čije je vojno-političko djelovanje najteže shvatiti i da je njeno djelovanje najmanje logično, ponukala je Davora Marjana na dublje istraživanje ove kompleksne tematike. Rezultat njegova rada je knjiga opsega većeg od 500 stranica teksta, pod naslovom *Slom Titove armije, JNA i raspad*

Jugoslavije 1987.-1992. Djelo je izašlo u Zagrebu 2008. godine u izdanju zagrebačke izdavačke kuće *Golden marketing-Tehnička knjiga* i *Hrvatskog instituta za povijest*. Na knjizi je ovaj sudionik ratnih zbivanja s prekidima radio šest godina. U tim je prekidima JNA i dalje imala određenu ulogu u istraživanjima autora. Doktorsku disertaciju na temu *Jugoslavenska narodna armija i raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1987.-1992.* Davor Marjan odbranio je u Zagrebu u maju mjesecu 2006. godine. Knjiga koja je pred nama je nešto sažetija verzija disertacije. Djelo je pisano na temelju onih arhivskih izvora JNA koje su tijekom rata prikupile hrvatske sigurnosne službe. Građa za ovaj period je opsežna, nesređena i "razbacana", ali se do nje može doći. Autor tvrdi da je u JNA postojao i javni i strogo tajni sistem, kanal komunikacije među oficirskim kadrom i zapovjedništvom same Armije. O tome svjedoče i Borisav Jović i Veljko Kadijević u svojim knjigama, ali i mnogi drugi bivši oficiri JNA. Marjan je dnevnu i sedmičnu štampu tretirao kao sekundarni izvor informacija. Pri tome koristi slijedeću štampu: *Narodna armija, Front, Vojska, Srpska vojska, Krajiški vojnik, Vojska Krajine, Vjesnik i Borba*.

Uloga JNA u procesu raspada Jugoslavije gotovo je zanemarena, o čemu svjedoči neznatan broj knjiga koje na objektivnan način dublje razmatraju tematiku za razliku od brojnih autora i pisanih djela koja obiluju slabostima. U uvodu je Marjan pomno analizirao literaturu koja se odnosi na JNA, kasne osamdesete i raspad Jugoslavije, ratove s početka devedesetih godina te iznosi svoj lični sud. Među ovim autorima su članovi Predsjedništva SFRJ, generali, oficiri, vojni analitičari, politolozi itd.

Autor se u najkraćim crtama osvrnuo na Jugoslaviju kao državnu zajednicu, njenu

prošlost i uređenje, probleme i raspad. Na strani 30, pri tome daje jedan jako diskutabilan sud i tvrdnju, a odnosi se na povijesnu opravdanost nezadovoljstva Srba i Hrvata republičkim granicama. Marjan je prije nego što je dublje ušao u tematiku jugoslavenske krize i raspada SFRJ te uloge JNA u tom vremenskom razdoblju prostor u knjizi posvetio odbrambenom sistemu države, Konceptiji općenarodne odbrane, organizaciji i važnijim značajkama JNA.

Titova smrt 1980. godine bila je ključni događaj koji je dao snažan impuls mnogim procesima koji su svoju "zrelost" stekli u drugoj polovici osamdesetih godina XX stoljeća. Jedan od tih procesa je i svojevrsno osamostaljivanje jedne od institucija savezne države: Jugoslavenske narodne armije. Armija sama po sebi nije bila imuna na gospodarsku krizu koja je postepeno nagrizala državu. Financiranje JNA postaje sve teže, "a u drugoj polovici 1980-ih postalo je krupan politički problem" (str. 88). Tako je stvoren jedan začarani krug, jedno klupko problema iz kojega Armija nije mogla naći izlaz. Ovom mnoštvu problema teško je naći početak i kraj toka, ali se s lakoćom oni mogu taksativno nabrojati: opća gospodarska kriza u SFRJ, zaostajanje JNA u tehničkoj modernizaciji, smanjeno financiranje Armije iz nacionalnog dohotka, neodustajanje armijske vrhuške od megalomanskih projekata, pad interesa za službu u JNA među stanovništvom, nestanak blokovske podjele svijeta, nestanak stvarnih i izmišljenih "neprijatelja" socijalističke Jugoslavije i izmišljanje, stvaranje istih, bilo vanjskih, bilo unutrašnjih, stanje opće psihoze u "društvu koje je stalno u revoluciji ali na raskršću". Ovo su samo neki od problema, vidljivi na prvi pogled. Armija je imala svoje prijedloge za izlazak iz krize, ali je 1988. godine "pretrpjela politič-

ki neuspjeh pri pokušaju da se na jugoslavensku krizu reagira na unitaristički način" (str. 107). Armija je krajem 1988. prešla na novu organizaciju oružanih snaga, izvršen je preustroj snaga poznat pod imenom *Jedinstvo*. Ovim je planom JNA "postigla jedinstvo cijelog prostora Jugoslavije kao ratišta, jedinstvo oružanih snaga na ratištu, jedinstvo oružane borbe i jedinstvo vođenja i zapovijedanja" (str. 121). "Glavna meta preustroja bila je teritorijalna odbrana. Nijedna republika nije bila pošteđena, a samo je Slovenija dala zamjerke na preustroj" (str. 123). Marjan sugerira dva moguća odgovora na pitanje svrhe promjena u ustroju JNA. Prvi je taj da je JNA ustroj načinila kako bi imala odriješene ruke i samostalno mogla da djeluje u raspletu krize. Drugi je razlog planirano djelovanje s jednom od republika u sastavu SFRJ, "upravo onako kao što je radio general Kadrijević sa srpskim političkim vrhom." (str. 123).

Četrnaesti izvanredni kongres Saveza komunista Jugoslavije je bio još jedan od tektonskih poremećaja u SFRJ. Za armijsko vodstvo ovaj raspad je predstavljao i svojevrsni raspad svemira koji su poznavali. Najžuti krug tog rukovodstva osnovao je novu stranku pod imenom Savez komunista – Pokret za Jugoslaviju. Ova zvijezda na novom višestranačkom nebu bila je kratkog sjaja, "a razočaranje izbornim rezultatima u Hrvatskoj i Sloveniji bilo je veliko i Armija ga nije mogla skriti." (str. 139). Odnosi sa ove dvije republike zahlađuju, postaju samo formalni. JNA je i u svojim odnosima prema Predsjedništvu i Saveznom izvršnom vijeću također izmjenila ton. Vojni vrh je članove ovih dvaju tijela podijelio na tri kategorije: u prvoj su oni koji su projugoslovenski opredijeljeni, u drugu skupinu ulaze najveći neprijatelji, razbijači Jugoslavije, u trećoj su pak kolebljivci, nepouz-

dani u kritičnim situacijama. Armija je na službenoj razini podržavala reforme Markovićeve vlade, ali kako je odmicala 1990. godina nepovjerenje Armije prema Vladi je konstantno raslo.

Odgovor Armije na stanje nakon 14. Kongresa bila je daljnja provedba plana *Jedinstvo*. Prvi korak u procesu razoružavanja republičkih teritorijalnih odbrana bilo je prihvaćanje Kriterija o planiranju razvoja Teritorijalne obrane SFRJ od strane jugoslovenskog Predsjedništva 1989. godine. Ovo je predviđalo znatno smanjenje TO-a u svim republikama i pokrajinama koje je dovelo do pojave viška naoružanja i opreme. Ovi viškovi su dodatno opterećivali prostore i štabove TO-a, tako da je već početkom februara 1990. godine Generalštab oružanih snaga SFRJ naredio povlačenje oružja i opreme u pozadinske baze JNA, s krajnim rokom provedbe krajem aprila iste godine. Završni čin razoružavanja TO bila je naredba načelnika Generalštaba od 14. maja 1990. na temelju koje je JNA počela akciju razoružavanja TO koja je u početku izgledala utemeljeno. Razoružavanje TO Srbije i TO Crne Gore je bilo samo fiktivno, a u ostalim republikama JNA je to uglavnom uspješno sprovela pod krinkom podizanja stepena zaštite opreme i oružja od krađe iz skladišta pojedinih TO. Oduzimanje oružja Teritorijalnoj odbrani Bosne i Hercegovine i Operativne zone Osijek bila je zadaća 1. vojne oblasti. Teritorijalna odbrana SR Bosne i Hercegovine je imala 653 objekta na kojima je oružje čuvano. Zadaća JNA po ovom pitanju u BiH je sprovedena do sredine juna 1990. godine s time da pojedina poduzeća, dio društveno-političkih organizacija u "Šipovu, Bosanskoj Gradišci, Banjaluci, Ilidži, Čitluku, Ljubuškom, Grudama, Livnu, Tomislavgradu, Bosanskom Petrovcu i Titovu Drvaru nije predao oruž-

je" (str. 152-153). Pokušaj povratka oduzetog oružja u Sloveniji i Hrvatskoj nakon izbora nije uspio. Cjelokupni plan *Jedinstvo* je bio osmišljen tako da se uspiju suzbiti vanredne prilike u zemlji. JNA je prvom etapom ovog plana vezala TO uz sebe. U Bosni i Hercegovini je Teritorijalna odbrana planski slabljena, 1986. godine za 5,6%, 1987. za 5,5% osoblja, a još ogromnih 30% u 1988. godini. Najmanji procenat smanjenja je bio u okruzima s većinskim srpskim stanovništvom. U toku 1990. ratni plan *Sutjeska-1* koji predviđa varijantu napada na SFRJ s Istoka, postaje prošlost. U prvi plan dolazi "neprijatelj" na Zapadu i za tu varijantu napada plan *Sutjeska-2*.

Krajem juna 1991. godine došlo je do vojnog sukoba između TO Slovenije i JNA. Ovaj je kratkotrajni rat bio uvod u krvoproliće stanovništva Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Autor je otprilike trećinu knjige posvetio upravo odnosima JNA i Hrvatske, od prvih slobodnih izbora do formalnog povlačenja JNA iz Hrvatske, polovinom 1992. godine. Detaljno i precizno je prikazan početak oružane pobune Srba u Hrvatskoj i nemiri u onim dijelovima Republike u kojima je srpsko stanovništvo bilo u većini! Osvjetljava dešavanja i incidentne slučajeve u Pakracu, Plitvicama, Borovu Selu. Uočen je proces raspada JNA i prelaska jedne nekad institucionalizirane i prije svega jugoslavenske vojske u punom smislu riječi u oružane formacije samo jednog naroda, jedne stranke, jedne bolesne ideologije. Ovaj je proces započeo povlačenjem JNA najprije iz Slovenije, a potom i Hrvatske prema Bosni i Hercegovini, gdje se isti i završava, a rađaju se etnički čistači poput Vojske Republike Srpske (u Bosni i Hercegovini) i Vojske Republike Srpske Krajine (u Republici Hrvatskoj).

Marjan je dao analizu ključnog odnosa

za rasplet jugoslavenske krize. To je odnos Srbije i JNA. Za neke je preimenovanje Armije u Vojsku Jugoslavije od 27. maja 1992. godine samo potvrda teze o zavjeri "srbokomunističke" JNA protiv novih nacionalnih demokratskih država. Analizu je započeo postavkom da su i JNA i Srbi (kao narod na prostoru čitave SFRJ) imali iste potrebe - opstanak Jugoslavije, odnosno i jedni i drugi žele jaku državu. Kao što je autor dobro formulirao: "Tu su bitne dvije stvari: prva je da su u profesionalnom dijelu Armije bili ljudi koji nisu odražavali nacionalno stanje u Jugoslaviji, a druga, da je upravljački dio Armije bio u sjedištu države i Srbije. To su predispozicije koje su onemogućile da Armija ima jednak početni odnos prema svim republikama." (str. 350). Taj ritmični, ali i opasni ples Srbije i JNA počeo je nereagiranjem Armije na Ustav Srbije iz septembra 1990. godine. Već ovdje je do izražaja došlo to da armijsko rukovodstvo nema iste aršine za sve republike. Veliku ulogu u razvoju ovog odnosa imaju i lična uvjerenja najvažnijih političkih i vojnih aktera rata (Kadijević, Adžić, Milošević, Jović). Praktično u trenutku kada je Kadijević odbacio jugoslavenstvo i prihvatio srpstvo, Srbija se iz saveznika JNA, pretvara u nalogodavca istoj te ulazi u rat - u uvjerenju da ima snagu i moć kojom će brzo i efikasno izvojevati pobjedu. Marjan smatra da je upravo ova kriva procjena temelj krvavog raspada SFRJ (str. 356-357).

Iz Makedonije je JNA izašla, kao što kaže i naslov 11. poglavlja knjige - *bez ispaljenog metka*. Srpska populacija u ovoj Republici nije bila dovoljna da bi mogao početi proces destabilizacije Socijalističke Republike Makedonije. Povlačenjem JNA iz Slovenije izaziva u Makedoniji opstrukciju u slanju novaka u JNA, a sami novaci su od dijela makedonskih političara po-

zivani na građanski neposluh. Armija je u ovoj Republici imala jak oslonac u ministru odbrane Risti Damjanovskom, koji je podržao produženje vojnog roka vojnicima pridošlih u Armiju u septembru 1990. Poslije toga je smijenjen sa svih dužnosti. Nakon izbora i konstituiranja samostalne i suverene države, krajem 1991. godine, osnovane su i oružane snage Republike Makedonije. Ovim je činom JNA postala strano tijelo na prostoru Makedonije. Dogovor o povlačenju JNA s teritorija Makedonije potpisali su Blagoje Adžić i Kiro Gligorov 21. februara 1992. godine.

Odnosima JNA i Bosne i Hercegovine posvećeno je nešto više od dvadeset stranica teksta knjige. U ovoj će Republici ova nekada respektabilna savezna institucija doživjeti svoj neslavan kraj. Samo se može pretpostaviti, ne i tvrditi da bi "srpski uspjeh u Hrvatskoj znači(o) istodobno i uspjeh u Bosni i Hercegovini" (str. 367), ili tako slično (str. 371) da bi pobjedom u Hrvatskoj JNA i Srbija pobijedile i u Bosni i Hercegovini. Od kraja juna 1991. godine (kada je u Banjoj Luci potpisan ugovor o suradnji SAO Krajine i Bosanske krajine) do sredine novembra iste godine (kada je osnovana Hrvatska zajednica Herceg-Bosna) u Bosni i Hercegovini su se neustavne političke odluke redale kao na traci. Ponašanje Armije u BiH 1991. godine bilo je u funkciji rušenja demokratski izabranih režima i zaštite srpske manjine u Hrvatskoj. Sa strankama na vlasti u BiH, Armija je surađivala samo u najnužnijoj mjeri. Sam geografski prostor Bosne i Hercegovine Armija je 1991. godine koristila kao manevarsko, mobilizacijsko, logističko i prometno uporište u ratnim operacijama protiv Hrvatske. Početkom decembra 1991. godine Slobodan Milošević je od armijskog rukovodstva zatražio razmjestaj JNA u BiH,

što je do kraja godine i provedeno. JNA se Bosni i Hercegovini mogla potpuno "posvetiti" nakon primirja između Hrvatske vojske i JNA, potpisanog u Sarajevu 2. januara 1992. U ovoj je Republici JNA imala prilično dobru "startnu poziciju". S jedne strane pred sobom je imala institucije vlasti koje nisu na vrijeme i odlučno reagirale na ratna dešavanja u Sloveniji i Hrvatskoj, a na drugoj, i ništa manje važno, uz sebe je imala podršku većeg dijela stanovništva srpske nacionalnosti.

Predsjedništvo BiH je od kraja juna 1991. godine počelo s opstrukcijom novčanja u JNA, a ovaj će potez postepeno pogoršati odnose na relaciji JNA - BiH. Predsjedništvo BiH je istog dana kada je u Beogradu proglašen Ustav SRJ 27. aprila 1992. tražilo da se JNA povuče sa teritorija BiH. Međutim, ovaj zahtjev će doći suviše kasno, budući da je JNA u Bosni i Hercegovini već otpočela smrtonosni marš.

U radu ovog Predsjedništva kao crne mrlje ostat će distanciranje, nedovoljna osjetljivost, isuviše blago ili nikakvo reagiranje na zločin koji je JNA počinila u selu Ravno, a kasnije i u martu 1992. godine kada su započeli sukobi u Bosanskom Brodu. Marjan je dao kratak prikaz najvažnijih akcija, manevara JNA i njenog ratovanja u BiH do kraja maja mjeseca 1992. godine. Nije zaobišao spomenuti redom: taktičko rušenje mostova na Savi od JNA, sukobe na širem prostoru Doboja, povlačenje kolone JNA iz Tuzle, djelovanje JNA u središnjoj Bosni, zarobljavanje Predsjednika Predsjedništva BiH pri povratku iz Lisabona, Dobrovoljačku ulicu u Sarajevu, zauzimanje Kupreške visoravni i osvajanje TV tornja na Vlašiću, etničko čišćenje u Prijedoru, borbe za Mostar, predaju položaja i sredstava JNA snagama hrvatskih i bosanskohercegovačkih Srba.

Iz Jugoslavenske narodne armije nastale su tri srpske vojske. To su: u maju 1992. godine ustrojena Teritorijalna odbrana Republike Srpske Krajine, dalje Vojska Jugoslavije, nastala u maju 1992. od snaga JNA iz Srbije, Crne Gore i dva korpusa izvučena iz Makedonije te Vojska bosanskohercegovačkih Srba, nastala od 2. vojne oblasti i Bilećkoga korpusa 4. vojne oblasti JNA, dijelova TO-a i naoružanih skupina SDS-a. Novi načelnik Štaba komande 2. vojne oblasti postao je Ratko Mladić koji početkom maja 1992. godine proveo transformaciju ove vojne oblasti u Vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Sada već nekadašnja Armija je snagama TO RSK i Bosanskohercegovačkim Srbima "u amanet" ostavila na raspolaganje ogromne količine opreme i oružja. Najveći je dio opreme ipak završio u Srbiji i Crnoj Gori.

Autor je na kraju razložio debakl JNA u ratnim zbivanjima s kraja XX stoljeća. Zbog prejake i iskrivljene veze s Drugim svjetskim ratom sudar Armije sa stvarnošću u ratu od 1990. do 1992. godine bio je drugačiji od očekivanog, stoga katastrofalan. Ciljevi rata i ratni zadaci nisu bili definisani. Procjena protivnika nije bila na zadovoljavajućem nivou. U borbama za gradove Armija je pokazala totalno neumijeće ratovanja. U ratovanju u BiH je doduše izvukla neke pouke s prethodna dva "fronta", ali se to i dalje kosilo sa osnovama uspješne taktike ratovanja. Tenkovi su korišteni kao psihološka pomoć pješadiji, avijacija nije iskoristila apsolutnu premoć u zraku, korištena je za demonstraciju sile. Armija je bilježila velike uspjehe samo u domeni specijalnog rata. Velik problem Armiji davala je nedovoljna mobilizacija, nemoral među vojskom i dobrovoljcima, nedovoljna obrazovanost komandnog kadra. U ratu je JNA ratovala i protiv civila, a nisu joj stra-

ne mete bili ni spomenici kulture, a bila je veliki pokretač iseljavanja nesrpskog stanovništva s osvojenih područja.

Ova knjiga pored *Predgovora*, *Uvoda* i *Zaključka* sadrži još 14 poglavlja, koja hronološki i tematski izgrađuju cjelinu. Da bi čitaocu dao što bolji uvid u temu autor je kao priloge u knjigu uvrstio i 26 karti, 14 shematskih prikaza te sliku letka koji je korišten u specijalnom ratu protiv Hrvatske iz jeseni 1991. godine. Radi lakšeg snalaženja na iznesenim kartama i u samom tekstu bogatom vojnim terminima, na kraju knjige dat je *Tumač znakova* i popis korištenih kratica. Dat je i sažetak na engleskom jeziku (*Summary*), abecedni popis korištene literature i izvorne građe te je urađeno i *Kazalo osobnih imena*. Možemo reći da je Marjan u potpunosti uspio u svojoj nakani da rasvijetli ulogu JNA u procesu raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Autor je na najbolji način uspio da marljivo istraživanje i svoje spoznaje iz vojne i historijske nauke pretoči u knjigu. Ovim djelom smo dobili velik doprinos u istraživanju procesa pokrenutih raspadom SFRJ. Knjiga je svakako čvrst temelj, putokaz i (jedna od) osnova za daljnja istraživanja ratnog perioda, kako u Republici Hrvatskoj tako i rata u Bosni i Hercegovini ■

Edin Omerčić

Osman Brka, *SDA - ljudi i događaji u političkom pokretu Bošnjaka*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2007, 680 str.

Savjestan bosanskohercegovački historičar koji se bavi istraživanjem savremene povijesti Bosne i Hercegovine, tačnije perioda od kraja osamdesetih godina prošlog stoljeća naovamo, doslovno je razapet između želje da odgovori potrebi historijske rekonstrukcije društveno aktuelnih tema, te time okonča njihovo nacionalno-mitomansko procesuiranje, i nedostupnosti relevantne historijske građe, sa kojom se, ukoliko nema odgovarajućih društvenopolitičkih veza, sudara kao sa kamenim zidom. Upravo zato se svako djelo koje naslovom nagovještava doprinose u rasvjetljavanju određenih aspekata spomenutog perioda bosanskohercegovačke historije, dočeka sa toplom dobrodošlicom i napeutom znatiželjom. Takva je i knjiga Osmana Brke "*SDA-Ljudi i događaji u političkom pokretu Bošnjaka*," koju je 2007. godine izdalo Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca i koja je na intrigantan način medijski propraćena. Knjiga obuhvata dvanaest godina (1990-2002) "zgnusnutog zbivanja" na bosanskohercegovačkom prostoru, gdje se jasno hronološki razdvajaju tri etape – vrijeme prije, u toku i poslije agresije, koje je i autor obradio u posebnim poglavljima. Pored ovih, jedno poglavlje knjige posvećeno je i autorovoj samopercepciji u kontekstu bosanskohercegovačkog komunističkog sistema. Godine 1990. Osman Brka, nastavnik historije i geografije i rukovodilac Centra za obrazovanje odraslih pri Narodnom univerzitetu Tešnja, priključuje se Stranci demokratske akcije i ubrzo, kako se